

stenen en waren belust op geld. ... Het was goed dat de joden naar de kampen in het Oosten gingen. Daar werden ze opnieuw opgevoed en leerden ze werken.'

Tegen het einde van de oorlog ging Rex met medeleerlingen van de Reichsschule naar Duitsland. Tot op het laatst werd zijn opleiding voortgezet. Naar eigen zeggen stelde het intellectueel gezien niet zoveel voor. Sport was belangrijk en het geloof in de Führer en de overwinning. De uiteindelijke afloop was dan ook een schok voor hem, vooral toen hij er achter kwam wat er werkelijk met de joden gebeurd was. Sindsdien werd hij gepijnigd door een schuldgevoel over de keuze die hij als tienjarige gemaakt had. Na de oorlog werd Rex gedurende enige tijd geïnterneerd en kort daarna brak hij met zijn vader. In een ander deel van het land probeerde hij het leven op te pakken. Hij werd ook hier echter regelmatig met de oorlog geconfronteerd. In 1995, na de opname van het televisieprogramma *Naar eer en geweten*, was Rex opgelucht toen hij bemerkte hoe er op hem werd gereageerd. Er was begrip voor hem en waardering voor het feit dat hij zo openlijk en eerlijk over zijn verleden sprak. Hij had erg opgezien tegen de reacties van de andere gasten (joden en verzetsmensen) op zijn verhaal. Toch wilde hij heel bewust een bijdrage leveren aan het programma. Hij wilde de jeugd waarschuwen en afrekenen met zijn verleden. Het nationaal-socialisme moest aan de kaak gesteld worden. Ondanks de positieve reacties, ook van kijkers, kon hij niet van de schuldgevoelens loskomen en dat dreef hem uiteindelijk tot een laatste keus. Op 29 januari 2000 benam Rex Rutgers zieh het leven.

Het moge duidelijk zijn dat dit verhaal indruk maakt. De totale waarde van dit boek is echter, al dan niet in combinatie met de uitzending van 1995, dat een ieder die zich ooit de vraag stelt wat hij zou doen als er oorlog komt, hier alle mogelijke keuzes, goed of fout, op menselijke maat gepresenteerd krijgt. Dit boek slaat een brug tussen de vakhistorici en de geïnteresseerde lezer. De geschiedwetenschap is immers allang niet meer in de ban van goed of fout, maar daarmee gaat dat nog niet per definitie op voor de Nederlandse bevolking als geheel. Deze brugfunctie maakt het ook zeer geschikt voor geschiedenisdocenten die zich afvragen hoe zij leerlingen in het studiehuis zich kunnen laten inleven in de periode van de bezetting.

Paul Hendriks

G.-R. Horn, E. Gerard, ed., *Left Catholicism 1943-1955. Catholics and society in Western Europe at the point of liberation* (KADOC-Studies XXV; Leuven: University Press, 2001, 319 blz., ISBN 90 5867 093 7).

Tegen het einde van en direct na de Tweede Wereldoorlog ontstonden er in veel West-Europese landen links georiënteerde katholieke bewegingen. Deze vertoonden per land grote verschillen, zowel in de mate waarin zij 'links' genoemd kunnen worden (van quasi-marxistisch in Italië en Frankrijk tot centrum-links in België) als in hun omvang en invloed (groot in Frankrijk, nauwelijks in bijvoorbeeld West-Duitsland). Bovendien was er sprake van verschillende typen bewegingen: politieke partijen en pressiegroepen, kerkelijke bewegingen als de Katholieke Actie of de priesterarbeiders, en filosofische en theologische stromingen als het neofhomisme van Jacques Maritain of de Franse 'nouvelle théologie'.

De grote verschillen tussen deze bewegingen maken het niet gemakkelijk de overeenkomsten te zien. In de negen artikelen over afzonderlijke landen — drie over Frankrijk, een over België, twee over Italië, een over West-Duitsland en een over de Franse en Belgische priesterarbeiders — lijken er nauwelijks aanknopingspunten te zijn voor een internationale vergelijking. Maar er zijn minstens twee niet te negeren parallellen tussen al deze bewegingen, namelijk hun

ontstaan uit een gevoel, dat in heel na-oorlogs Europa leefde, van 'a moment of crisis and opportunity,' en het feit dat al deze bewegingen halverwege de jaren vijftig van het toneel verdwenen.

Twee gangbare benaderingen worden bewust terzijde gelaten. In de eerste plaats wordt er, als reactie op het geschiedbeeld van de wederopbouw, dat min of meer een nieuw begin suggereerde, tegenwoordig veel nadruk gelegd op de continuïteit tussen de vooroorlogse en naoorlogse situatie, en met name op het herstel van de voordien bestaande maatschappelijke verhoudingen en sociaal-politieke krachten. De links-katholieke bewegingen, die toch al niet erg omvangrijk waren, verschijnen vanuit dit gezichtspunt als incidenten, die nauwelijks enige invloed konden uitoefenen. En als er al aandacht aan deze bewegingen wordt geschonken, dan gebeurt dat, ten tweede, ex post, vanuit de dramatische ontwikkelingen die het katholicisme in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw in West-Europa doormaakte. De naoorlogse links-katholieke bewegingen worden dan gezien als signalen van een kritische onderstroom in het katholicisme, die pas werkelijk betekenis kreeg in de jaren zestig; zij vormden, in de woorden van Conway, een soort generale repetitie. De auteurs in deze bundel verwerpen deze visies niet, maar menen dat er over deze bewegingen, over hun oorsprong en over hun ondergang, meer te zeggen valt. En dat blijkt inderdaad het geval.

De wortels van het links-katholicisme, aldus Gerd-Rainer Horn ('Left Catholicism in western Europe in the 1940s'), moeten gezocht worden in het industrialiserende Europa van de jaren dertig, met zijn conflictueuze relaties tussen katholicisme, liberalisme en socialisme, elk trachtend de steun van de arbeidersklasse (terug) te winnen. De katholieke strategie in de jaren dertig, in de vorm van de Katholieke Actie, en de vooroorlogse intellectuele debatten in katholieke kring, vormden de fundamenteën voor het naoorlogse links-katholicisme. Een belangrijke ideologische rol was daarbij weggelegd voor de Franse 'nouvelle théologie' (met haar nauwe relatie met de priesterarbeiders) en voor de neothomistische filosofie van Maritain. Zijn 'opus played a — if not the — central role in stimulating the engagement of post-World War II Catholics with key problems posed by modernism and industrial development,' een vaststelling die niet alleen geldt voor de landen die in dit boek aan de orde komen, maar ook voor de Doorbraakbeweging in Nederland. Katholieke leken trokken in feite radicale consequenties uit hun door de kerkelijke leiding gestimuleerde taak de moderne (lees vooral: arbeiders-)wereld te kerstenen.

In zijn afsluitende artikel ('Left Catholicism in Europe in the 1940s. Elements of an interpretation') wijst Martin Conway op enkele, elkaar versterkende, oorzaken voor de teloorgang van het links-katholicisme halverwege de jaren vijftig. De relatief kleine en te intellectualistische bewegingen slaagden er niet in om blijvende allianties te vormen met de gevestigde katholieke machten. Het traditionele antisocialisme van de vakbonden en politieke partijen werd gevoed door de Koude Oorlog en werd efficiënt beloond door Amerika met zijn Marshallplan. Een politieke wending naar het centrum of zelfs naar centrum-rechts kostte vanzelf al niet veel moeite: de publieke opinie had tijdens de oorlog te veel radicale geluiden gehoord om nog geïnteresseerd te raken in links-katholieke idealen. De kerkelijke autoriteiten begonnen na hun aanvankelijke aanmoediging hun gezag over de zich radicaliserende Katholieke Actie en priesterarbeiders opnieuw op te leggen, nu zij de controle erover dreigden te verliezen.

Het is niet ongebruikelijk dat bundels als deze bijna uitsluitend los van elkaar staande artikelen bevatten, waarna tot slot de redacteur vaststelt dat er nog veel werk gedaan moet worden, daarmee de vergelijking overlatend aan de fantasie of de inspanningen van de lezer. Deze bundel daarentegen is een uitstekend voorbeeld van hoe het zou moeten. Naast het al genoemde openingsartikel van Horn en het slotartikel van Conway bevat deze bundel nog twee comparatieve studies. Patrick Pasture, 'Multi-faceted relations between christian trade unions and left

Catholicism in Europe' (die laat zien hoe de vakbonden gepreoccupeerd waren met sociaal-economische vraagstukken en met hun eigen herstel, en een stuk minder met de arbeiders, en daarom allereerst geïnteresseerd waren in een alliantie met de gevestigde politieke krachten — in de meeste gevallen de christen-democratische partij), en Peter van Kemseke, 'From permission to prohibition. The impact of the changing international context on left Catholicism in Europe,' die de gevarieerde, maar altijd aanwezige invloed behandelt van het Amerikaanse liberalisme op de West-Europese sociaal-politieke ontwikkelingen. Vier substantiële comparatieve artikelen maken dat dit boek niet slechts een bundeling is van losse bijdragen. Zij verschaffen de lezer een uitstekende inleiding in het onderwerp, en laten zien dat het links-katholicisme niet slechts een incident was van één naoorlogs decennium, maar deel uitmaakte van de naar tijd en land variërende interactie tussen het catholicisme en de modernisering van Europa van de jaren dertig tot de jaren zeventig. Hoewel de Nederlandse ontwikkelingen niet aan de orde komen, bevatten deze artikelen veel stimulerende aanzetten voor verdere bestudering van met name de Doorbraakbeweging.

Lodewijk Winkeler

M. Vogel, *'Baard boven baard'. Over het Nederlandse literaire en maatschappelijke leven 1945-1960* (Dissertatie Maastricht 2001; Amsterdam: Van Gennep, 2001, 294 blz., €26,99, ISBN 90 5515 277 3).

De afgelopen tien jaar is er in de Neerlandistiek hard gewerkt om het aandeel van vrouwelijke auteurs in het literaire leven in Nederland in kaart te brengen. Het is een aspect dat in de geschiedschrijving sterk onderbelicht is gebleven. Baanbrekende studies zijn die van Erica van Boven, *Een hoofdstuk apart. Vrouwenromans in de literaire kritiek 1898-1930* (1992), Maaïke Meijer, *De lust tot lezen. Nederlandse dichters en het literaire systeem* (1993) en Riet Schenkeveld, *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850* (1997). Aangezien onbekend onbemind maakt, zou men verwachten dat al die belangstelling ertoe geleid heeft dat inmiddels de canon van de Nederlandse literatuur met een flink aantal vrouwelijke auteurs uit het verleden verrijkt zal zijn. Dat is echter maar heel zelden het geval. Op de canon (i. e. de verzameling literaire teksten die als referentiepunt dient voor het publiek c. q. de publieksgroepen) is de invloed van academici uiteindelijk bijzonder gering. Dat komt omdat de allereerste selectie van wat later in de canon zal belanden meteen de meest cruciale is: dat is de keuze die wordt gemaakt in de contemporaine literaire kritiek. Als een schrijver of schrijfster daar niet bij zit, komt het (alle romantische clichés ten spijt) later zelden meer goed.

Het is desalniettemin begrijpelijk dat degenen die niet tevreden zijn met de canon, geneigd zijn die allereerste selectieronde nog eens kritisch onder de loep te nemen. In de stille hoop dat als men erin zou slagen de onrechtvaardigheid van het oordeel van de contemporaine recensenten aan te tonen, de loop van de geschiedenis alsnog veranderd zou kunnen worden. Hoewel die hoop vermoedelijk ijdel is, scherpt de argwaan van deze 'aanklagers' niet zelden de blik, hetgeen dan tot interessante inzichten kan leiden. In *Baard boven baard* onderwerpt Marianne Vogel de jaren vijftig aan zo'n kritisch onderzoek. In deze periode waren er opmerkelijk veel vrouwelijke auteurs actief, waarvan er velen bovendien uitermate positief werden besproken. Toch wordt ons beeld van die periode bepaald door de 'Grote Drie' (Willem Frederik Hermans, Harry Mulisch en Gerard Reve). Hella Haasse en Anna Blaman, om twee reële vrouwelijke kandidaten te noemen, ontbreken. De vraag die Vogel zich stelt is of dit te maken heeft met gebrek aan